

УДК: 93/94.39

КЫРГЫЗСТАНДАГЫ ДИНИЙ ИШЕНИМДЕРДИН КООМДУК ТУРМУШТАГЫ ОРДУ ЖАНА РОЛУ (“КУРМАНДЫККА ЧАЛУУНУН” МИСАЛЫНДА)

*Осконбай кызы Айжана, магистрант,
Чыныкеева Гүлназ Эргешалиевна, т.и.к., доцент
Ош мамлекеттик университети,
Ош, Кыргызстан*

Аннотация. Бул макалада Кыргызстандагы жашаган калктын диний ишенимдери, тактап айтканда, “курмандыкка чалуу” ишенимине байланыштуу изилдөөлөр камтылат. Кыргыз этнографиясында жогорудагыдай диний ишенимдер атайын терең изилдөөгө алынбаган, бирок мааниси жогору маселелердин бири. Көз карандысыздыкка жеткенден кийин өлкөбүздө ар түрдүү диний агымдар пайда болгон жана бүгүнкү күндө да алар жигердүү ишмердүүлүктөрүн жүргүзүшүүдө. Азыркы мезгилде да исламга тиешелүү ырым-жырымдар, исламга чейинки ишенимдер ассимиляцияланып, жергиликтүү калк тарабынан кеңири колдонулууда.

Ачкыч сөздөр: дин, ишеним, кудай, курмандыкка чалуу, тыюу салуулар, ырым-жырымдар, ритуалдар.

МЕСТО И РОЛЬ РЕЛИГИОЗНЫХ ВЕРОВАНИЙ В ОБЩЕСТВЕННОЙ ЖИЗНИ КЫРГЫЗСТАНА (НА ПРИМЕРЕ «ЖЕРТВОПРИНОШЕНИЯ»)

*Осконбай кызы Айжана, магистрант,
Чыныкеева Гүлназ Эргешалиевна, к.и.н., доцент.
Ошский государственный университет,
Ош, Кыргызстан*

Аннотация. В статье содержится исследование религиозных верований населения Кыргызстана, в частности веры в «жертвоприношение». В кыргызской этнографии подобные религиозные верования не изучались глубоко, но являются одним из важнейших вопросов. После приобретения независимости в нашей стране возникли различные религиозные движения, которые действуют до сих пор. Даже сегодня исламские ритуалы и доисламские верования ассимилируются и широко используются местным населением.

Ключевые слова: религия, вера, бог, жертвоприношение, запреты, обряды, ритуалы.

THE PLACE AND ROLE OF RELIGIOUS BELIEFS IN THE PUBLIC LIFE OF KYRGYZSTAN (ON THE EXAMPLE OF "SACRIFICE")

Oskonbay kyzy Aizhana, master student,

*Chynykeeva Gulnaz Ergeshaliyevna,
PhD of Historical Sciences, dosent
Osh State University,
Osh, Kyrgyzstan*

Abstract. *The article contains a study of the religious beliefs of the population of Kyrgyzstan, in particular, the belief in “sacrifice”. In Kyrgyz ethnography, such religious beliefs have not been deeply studied, but they are one of the most important issues. After gaining independence, various religious movements arose in our country, which are still active. Even today, Islamic rituals and pre-Islamic beliefs are assimilated and widely used by the local population.*

Key words: *religion, faith, god, sacrifice, prohibitions, ceremonies, rituals.*

Киришүү. Диндин тарыхын адамзаттын тарыхынан бөлүп карай албайбыз. Анткени, дин коомдун саясий-тарыхый турмушуна түздөн-түз таасир этет. Адамзат ишенимин далилдөө үчүн кандайдыр бир реалдуу образ ойлоп табат. Мисалы: буюм, тоо, суу, жаратылыш кубулуштары жана башка. Ага карата ар кандай тыюу салууларды, ырым-жырымдарды же сый урмат катары курмандык чалуу жана башка ушул сыяктуу нерселерди өтө кылдаттык менен иштеп чыгат. Бул ишеним адамдын аң-сезиминде пайда болгон үчүн убакыттын өтүшү, коомдун өнүгүшү менен өзгөрүп турат. Бул жаңы диндин же диний ишенимдин пайда болушу дегендик.

Көңүл бура турчу дагы бир маселе, бир эле ишенимдин жер шарынын ар кайсыл аймагында жашашы, ырым-жырым, тыюу салуулардын окшоштугу. Мисалга ала турган болсок, курмандык чалуу. Ал кокус келе турчу кырсыктардын алдын алуу максатында Кудайга арналган ыраазычылык [1., 187-б.].

Англиялык дин таануучу Джеймс Фрезердин айтымында курмандыкка чалынган жаныбардын эти Кудайдын тамагындай ыйык. Бул көрүнүш өнүккөн жана өнүкпөгөн диндерде бар. Немец этнографы Конрада Прейсстин көз карашында курмандык чалууну өзгөчө сыйкыр күч менен байланыштырат. Курмандык чалуудагы башкы максат - жаныбардын ичиндеги сыйкыр күчтү асманга боштодукка коюп жиберүү [7., 45-б.].

Ортодо өз пайдасына ишетеген жалганчы жрецтердин да курмандык чалуудагы талаптары жөнүндө айта кетпесек болбойт. Алар карапайым катмардан Кудайлардын талабы деген шылтоо менен байма-бай үй жаныбарын тартып алганын популярдуу атеист Генрих Эйлердин жана этнограф Пол Радиндин пикирлери далилдейт. Ар бир теория, көз караш өз ичине чындыкты камтыганы менен курмандык чалуунун башкы максаты

бүдөмүк бойдон калууда. Арбактарды багуубу, духтарга ыраазычылыкпы же жаныбарлардын ыйыктыгыбы...

Изилдөө объектиси: Учурдагы Кыргызстандагы кыргыз калкы изилдөөнүн объектиси жана алардын диний ишенимдери изилдөөнүн предмети катары каралат.

Изилдөө ыкмалары: тарыхый-салыштырмалуулук ыкма жана өздүк этнографиялык изилдөөдөгү талаа материалдары колдонулду.

Негизги бөлүк: Курмандык чалуунун эволюциясына көз чаптырсак, башаты тээ палеолит дооруна барып такалат. Анда элдер аңчылыкка топ-топ болуп чыгышкан жана ийгиликтүү аңчылык үчүн ыраазычылык катары ошол ууланган жапайы жаныбардын бирин курмандыкка чалышкан. Демек, бул жерден тотемизмдин алгачкы белгилерин байкаса болот.

Адам баласы качан гана отурукташып колунда мал багып баштаганда курмандык чалууга жаныбарды тандап баштаган. Буга далил катары алтай элинин ийгиликтүү аңчылык үчүн жаныбардын рухуна багыштап мууздамалдын канын чөйчөккө куюп, аны оң колунун сөөмөйү менен аралаштырып жерге чачып жиберген, кийинчерээк ушул эле көрүнүштү үйдө жыгачтан жасалган идолдорго жасашкан, анда кошумча канын куюп, майын сүйкөгөн.

Маданияттын өнүгүшү менен курмандыкка чалынуучу жаныбарларга коюлган талаптар өзгөрөт. Мисалы, Египетте буканы такыр мууздашпайт, анткени ал согуш Кудайы. Ал эми Индияда жылан менен уйду ыйык көрүшөт, аларды муздоо эмес аярлап мамиле кылышат. Демек, далилдерге таянуу менен курмандык чалуу ар башка диний ишенимде түрдүү метод менен жашап келген. Бүгүнкү күндө да айрымдары колдонулат. Кыргыздарда деле түлөө өткөрүү бул жаратканга ыраазчылык катары бааланып, бир аксарбашыл мууздалат.

Аксарбашыл айтуу-жүрөк сезген кырсыкты алдын ала болтурбай коюуга жасалган далба. Кудайдан шыбага күтүү үчүн айтылган өтүнүч “ээ кудай аксарбашыл” деген сөздүн артында ушул кырсыктан аман калсак кой соем, кан чыгарам, түлөө өткөрөм (аксарбашыл - башы сары ак кой соем) деген маанини билдирет. Албетте, сактансан-сактайм деген Кудайдын шерти бар.

Курмандык чалуу кыргыз урууларында төмөндөгүчө кездешет: үй-бүлөнүн, уруктун, уруунун ата-бабаларына, духтарга, кудайларга карата атайын уюштурулган каада-салт. Ал эми байыркы доорлордо курмандык чалуу процессин жрецтер аткарган. Байыркы кыргыз коомунда бул функцияны бакшылар, шамандар аткарган. Курмандык чалынуучу жайлар

атайын белгиленип ыйык деп эсептелинген. Мисалы тоонун этеги, булактуу жерлерге, чоң жол (кан жол) боюна өткөрүлгөн. С.М. Абрамзондун эмгегине таянсак, кыргыздардын ар бир уруусунун сыйынган тоосу, ыйык жаныбары, кушу, дарагы, эн тамгасы болгон [1., 189-б.]. Бул салт Эне-Сайлык кыргыздардын урпагы болгон Хакас, Тува жана шор элдеринде кеңири сакталып калган. Курмандыкка жылкы, кой ж.б. тартылган. Бүгүнкү күндө бул философиялык-диний көз караш “түлөө” деген ат менен белгилүү.

Түлөө берүү - бул ар кандай кырсыктардан аман калганы же алыска аман-эсен барып келгени үчүн жаратканга ыраазы болуп кой союп, этин бышырып элге таратуу, бата алуу. Түлөө көбүнчө каттуу ооруп айыкканда, кыйналып аман-эсен көз жарып алганда, бийик жерден жыгылганда, оор кырсыктан оңой кутулганда берилет. Түлөөгө кой, эчки, улак, козу, тай, торпок союлат. Анда да аксарбашыл сыяктуу эле этти казанга кайнатып, бышырып элди чакырып эттин баарын тартат. Шорпосу ичилип, эт жашына карап мүчөлөнүп берилет. Дасторкон жайнатып, аксакалдардан кырсыктан аман калгандыгы үчүн жана келечекте боло турчу кырсыктардан сактануу максатында алакан жайылып тилек кылынат, куран окулат.

Ушул сыяктуу көрүнүш Кыргызстандын түштүк аймактарында “кудайы” деп аталат. Анда да түлөө өткөргөндөй эле процесс кайталанат. Кудайынын эки түрү бар, биринчиси түлөө өткөргөн сыяктуу кырсыктан аман калганда же оорудан айыкканда үйдө курмандык чалынып кошуналар, жакын туугандар же бүтүндөй айыл чакырылат. Мында курмандыкка чалынган эттин баары бышырылып, күрүчтөн демделген аштын үстүнө эт коюлуп берилет. Ал эми аксакалдарга жарты мүчөдөн эт тартылат. Ал эми, экинчи түрү жыл сайын жаз мезгилинде бир айыл же бир уруу ортодо акча чогултуп мечитте кудайы өткөрүшөт. Анда элдин санына жараша жандык союлуп эти асылып, дасторкон жайнатышат, акырында куран окулуп бүтүндөй уруунун аманчылыгы тиленет [6].

Информатор Ноокат районун Ынтымак айылынын тургуну Бектемиров Макситаалынын айтымында ушундай эле көрүнүштү алар “дарвишана” деп аташат. Анда Оргу уруусунун Байбөрү уругу ар жыл сайын жаз мезгилинде чогулуп, мечитте курмандык чалып куран окутушат. Мындай ырым көп жыл мурун Гөөзан тоосунун этегинде аткарылчу. Ислам дининин күч алышы менен ушул эле процесс мечитте өткөрүлүп келет. Мындан жыйынтык чыгарсак, курмандык чалуу бүгүнкү күндө исламдашып кеткен исламга чейинки ырым жырым болуп эсептелүүдө [2].

Орто кылымдарда мындай көрүнүш монголдордо көп кездешет. Алар көчмөн уруу болгонуна байланыштуу негизги чарбасы мал болгон. Ар жыл сайын эрте жазда кыштан эсен-аман чыгышкандарын майрамдап, курмандык чалышкан. Бул процесс Онона тоосунда жүргөн.

Дагы бир көңүл бура турчу өзгөчө маселе, жаныбарлардын гана эмес адамдардын курмандыкка чалынуусу. Мындай көрүнүш Түндүк Америкадагы индеец урууларында кеңири кездешет. Бир уруунун башына келе турчу кырсык балээлердин алдын алуу максатында тирүү эркек адамды Күн кудайына багыштап муздаган. 1777-жылы Европалык моряктар ацтек уруусунун согуш Кудайы Оронун урматына арналган курмандык чалууга күбө болушкан. Алар көбүнчө согушта туткунга түшкөн кошуна уруулардын адамдарды кыйган. Испаниялык конкесдаторлор Теночтитпан шаарынан баш сөөктөн курулган бийик пирамиданы көрүшкөн. Аны курмандык үчүн мууздаган адамдардын башы деп божомолдошот [7].

Иудаизм дининде да Палестинаны багынтууда колго түшкөн туткундардын бирин калтырбай мууздашкан. Ал Яхва Кудайдын урматына арналган деп ишенишкен. Мында мифологиялык түшүнүктөн туткундарды багуу, шаардан шаарга көчүрүү маселеси тургандыгын тарыхчы катары эске алуу абзел.

Адамды курмандыкка чалуу Орто Азия элдеринде, анын ичинде кыргыздарда кеңири таралган. Мисалга алсак, Жоомарт Бөкөнбаевдин “Чептен эрдин күчү бек” ырында курмандыкка чалуу баяндалат [3]. Ошондой эле, Төлөгөн Касымбековдун “Сынган кылыч” романындагы Шераалынын хан көтөрүлүшүндө “курмандыкка чалуу” ачык сүрөттөлгөн [5].

Андан сырткары, талаа материалдарына таянсак, эрте жазда суу кирген маалда дарыянын катуу шуулдап күркүрөп акканын уккандар “дарыя кансырап” калыптыр деп жорушат. Ал учурда сөзсүз кан чыгарып, түлөө өткөрбөсө, суу жээктеген бирөөнү суу тартып, күр-шар менен таштан-ташка урулуп каны чачырап, дарыянын көксөөсүн кандырат деп ишенишет [4]. Убакыттын өтүшү менен адамдар курмандыкка чалуунун формасын өзгөртүп “бычуу” түшүнүгү келип чыккан. Мында өзүн кудайга арноо, жыныстык кумардан баш тартуу маселеси жатат. Мисалы исламдагы дербиштер, христианчылыктагы чиркөө кызматкерлерин айтсак болот [7].

Жыйынтык: Жыйынтыктап айтканда, кыргыз этнографиясында жогорудагыдай диний ишенимдер атайын терең изилдөөгө алынбаган, бирок мааниси жогору маселелердин бири. Көз карандысыздыкка жеткенден кийин өлкөбүздө ар түрдүү диний агымдар пайда болгон жана бүгүнкү күндө да

алар жигердүү ишмердүүлүктөрүн жүргүзүшүүдө. Ислам менен исламга чейинки ишенимдери бирдей тутунган элдин ырым-жырымдарды аралаш аткаруусу кайсы чөйрөдө болбосун көнүмүш адатка айланды. Азыркы мезгилде да исламга тиешелүү ырым-жырымдар, исламга чейинки ишенимдер ассимиляцияланып, жергиликтүү калк тарабынан кеңири колдонулууда. Андыктан, тарыхчылар катары бул маселелердин келип чыгуу себептерин терең талдаганга, тыкыр изилдегенге жана алыбыздын жетишинче тактаганга далалаттанышыбыз абзел деп эсептейбиз.

Адабияттар

1. Абрамзон С.М. Кыргыздар. М., 1985. 896-б.
2. Бектемиров Максытали, Ынтымак айылынын тургуну.
3. Бөкөнбаев Ж. Чептен эрдин күчү бек чыгармасы.
4. Гаипов Өскөнбай, Пум айылынын тургуну.
5. Касымбеков Т. Сынган кылыч. Б, 1998.
6. Кыдыров Жоробай, Сары-Таш айылынын тургуну.
7. Токарев С.А. Ранние формы религии. М., 1990. 245-б.